

Osmanlı Devleti'nde Bir Dünya Tarihi Deneyimi: Mizancı Mehmed Murad ve Tarih-i Umumi'si¹

A World History Practice in the Ottoman Empire: Mizancı Mehmed Murad and His Tarih-İ Umumi

Emrah YILDIZ*

Öz: Evrensel tarih ya da dünya tarihi gibi geniş ölçekli çalışmaların Osmanlı tarihyazımında farklı bir yeri ve önemi vardır. *Tarih-i Umumi* ya da değişik isimlerle yazılan dünya tarihleri, Osmanlı Devleti'ni bütünsel bir yaklaşım içinde değerlendirirken, dünyanın diğer devlet ve toplumlarıyla karşılaştırma imkânı da vermektedir. Diğer coğrafya ve toplumların nasıl algılandığı ve analiz edildiğinin, buna karşın Osmanlı'nın bu dünya içinde nereye ve nasıl konumlandırıldığı izleri de bu eserlerde görülebilir. Mizancı'nın *Tarih-i Umumi'si* bu noktada önemli bir fırsat sunmakta, Osmanlı dünya tarihçiliğinin XIX. yüzyıldaki dönüşümüne örnek teşkil etmektedir. Diğer yandan, milliyetçi düşünce ve girişimlerin hızlandığı ve milli kimliklerin etkili olmaya başladığı bir dönemde Mizancı'nın evrensel bir bakış açısı sunması da incelenmeye değerdir.

Anahtar Kelimeler: Dünya Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu, Mizancı Mehmed Murad, Tarih Yazımı, Evrensel Yaklaşım

Abstract: Large scale studies like the ones on Universal or World History have got a special role and importance in the Ottoman Historiography. World Chronicles written under the names such as *Tarih-i Umumi* "General History" or some others, evaluating the Ottoman Empire with an integrated approach, let us compare and contrast the Empire with the other countries or societies. The traces of how these countries and people are seen and analyzed by the Ottomans and, how and where the Ottomans are located among this environment can also be followed in these works. In this respect, *Tarih-Umumi* "General History" of Mizancı Mehmed Murad provides a great opportunity and is a good example for the evaluation of Ottoman World Historiography in the 19th century. On the other hand, in an era that nationalist ideologies and practices gathered pace, Mizancı Mehmed Murad's universal approach is also worth examining.

¹ Bu çalışma, yazarın, "Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Osmanlı Tarihyazımında Dünya Algısının Dönüşümü" başlığını taşıyan doktora tezinin bir bölümünden faydalanılarak hazırlanmıştır.

*Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Yenişehir/Mersin, E-posta: emrah yıldız@windowslive.com.

Keywords: Ottoman Empire, Mizancı Mehmed Murad, World History, Historiography, Universal Approach

Giriş

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine gelinceye kadar dünya tarihine dair birçok eser yazılmıştı. İlk bölümünü genellikle Tanrısal iradenin egemen olduğu "Mukaddes Tarih" in oluşturduğu bu eserler, izleyen bölümlerinde İslam tarihi kronolojisine yer verdikten sonra Osmanlı tarihine geçmişlerdir. Osmanlı Devleti'ni İslam tarihinin bir parçası ve devamı gören bu geleneksel yaklaşım içinde tarihçiler, dünyanın diğer coğrafyaları ve toplumları hakkında sessizdirler. Güçlü bir askeri ve siyasi yapının doğurduğu güven duygusunun ve "ideal düzen" in kurulduğuna duyulan inancın, diğer coğrafya ve toplumlara ilgisiz kalınmasında payı büyüktür. Böyle bir yaklaşım, devlet ve toplum düzeninde başgösteren bozulmalara karşı gerçekçi çözümlerin üretilmesini engellemiş, değişen ve dönüşen dünya koşullarında çarenin hep iç dinamiklerde ve "Kanun-ı Kadim" de aranmasına neden olmuş, özellikle Avrupalılar söz konusu olduğunda kötü imajlarla donatılmış bir ötekileştirme sorununu ortaya çıkarmıştır. Fakat bu geleneksel yaklaşım Tanzimat döneminden sonra değişmeye başlamıştır. XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin kendisini sorguladığı, Batılı reformlara giriştiği bir dönemdi. Bu sorgulamadan tarihçilik de nasibini almış, Batılı dillerin öğrenilmesi ve Batılı kaynaklardan faydalanılması sonucunda bilimsel ve modern anlayış Osmanlı tarihçiliğine girmeye başlamıştır. Osmanlı tarihçiliğinin yeni metodlar ve konu alanları kazandığı bu süreçte bütünsel ve karşılaştırmalı yorumlara sahip eserler de ortaya çıkmıştır. Timur'a göre, Osmanlı tarih felsefesini en iyi temsil eden çalışmalar da evrensel nitelikte olanlardı (Timur, 2010: 157). Bunlardan biri de Mizancı Mehmed Murad'ın *Tarih-i Umumi'si*ydi.²

Uçman, Mizancı'yı gerek Mekteb-i Mülkiye'deki hocalığı, gerekse *Mizan*'daki yazılarından dolayı, hürriyet ve meşrutiyet özlemi çeken genç nesle önderlik yapmış, onlara tarih bilinci kazandırmış bir aksiyon adamı olarak tanımlamıştır (Uçman, 2005: 215). Yazarın *Tarih-i Umumi'si* ise, Osmanlı dünya tarihçiliğine farklı bir bakış açısı

---

² Yazarın ismi bundan sonraki sayfalarda kısa olarak "Mizancı" şeklinde belirtilmiştir.

kazandırmıştır. Yinanç'a göre, bu eserle birlikte Avrupa tarihçiliği gerçek anlamda Osmanlı Devleti'ne girmiştir (Yinanç, 2011: 70). Çavdar ise *Tarih-i Umumi*'yi, o güne değin alışılmış tarih anlatısını yıkan bir kitap olarak tarif etmiştir. Çünkü eser, tarihi yalnızca olaylar zincirinin hikâyesi olarak gören yaklaşımı sarsmış, onu, bir "özgürlük" fikri ekseninde işleyerek tarihin bir yönü ve tezi olabileceğini göstermişti (Çavdar, 1999: 61). Dolayısıyla *Tarih-i Umumi* üzerine yapılacak bir inceleme Mizancı'nın dünya tarihi hakkındaki bilgi düzeyini, süreçlere ve olaylara yaklaşımını ortaya koyacağı gibi, Osmanlı'da dünya tarihçiliğinin Tanzimat sonrası yaşadığı dönüşümün niteliği hakkında fikirler de verecektir.

Çalışmaya, Mizancı'nın tarihin tanımı, faydası ve dünya tarihini nasıl dönemlendirdiğiyle ilgili açıklamalarla başlanmış, yazarın Yunan ve Roma hâkimiyetinde geçen İlkçağ tasviri ortaya konulmuştur. Sonrasında Ortaçağ tasvirine ilişkin İslam medeniyetine vurgusu, Avrupa'nın ilerlemesinin yaratan koşullara ilişkin görüşleri, Avrupa'nın ve dünyanın dönüşümü hangi olaylarda veya gelişmelerde aradığı, Avrupa medeniyetine dair eleştirileri ve çağdaş dünyaya yönelik durum tespitleri eşliğinde tasvirleri ele alınmıştır.

Yunan ve Roma Medeniyeti Hakimiyetinde Bir İlkçağ Tasviri

Avrupa'da iken *Professeur de l'histoire universelle* yani dünya tarihi profesörü olarak anılan ve Mekteb-i Mülkiye'de 17 sene tarih dersleri veren Mizancı, Fransız ve Rus kaynaklara dayalı 6 ciltten oluşan *Tarih-i Umumi*'sini de hocalık döneminde yazmıştır (Emil, 2009: 467; Yinanç, 2011: 70; Çavdar, 1999: 61; Babinger, 2000: 425). Eserin girişindeki açıklamalar Mizancı'nın, tarih ilmini devlet ve toplum hayatında ne kadar önemli, faydalı ve gerekli gördüğünün kanıtıdır: "Tarih, insanoğlunun vahşi ve bedevi halden çıkıp bugünkü umran ve medeniyet mertebesine gelinceye kadar yaşadığı durumları, olayları ve değişim ve dönüşümleri açıklayan bir fennidir. Tarih sayesinde geçmişteki insanlar, toplumlar ve davranışları incelenebilir; buna bakarak insan, nasıl davranacağını öğrenebilir." (Mizancı, 1300: 4-5). "Medeni milletler genel terbiye ve bilgiye faydalı olduğunu gördükleri için tarih ilmini de geliştirmişlerdir." (Mizancı, 1300: 2; Ahmed Midhat, 1303: 2-3; Yıldız, 2015: 256-257). Yazar Osmanlı Devleti'nde böyle bir çabayı, "yenilikçi" padişah olarak andığı II. Abdülhamid'e atfetmiş, *Tarih-i Umumi*'sinin onun döneminde yazılmasını da kanıt olarak göstermiştir (Mizancı, 1300: 2). Fakat sonraki yıllarda II. Abdülhamid tarihe,

özellikle de dünya tarihi derslerine yönelik baskıcı bir tutumla hareket etmiş, 1895'te bu dersler programlardan çıkarılarak dini derslere ağırlık verilmiştir (Timur, 2000: 141-142).³

Mizancı tarih ilminin, kaynak eksikliğinden dolayı medeniyetin sadece 2-3 bin yıllık olaylarına tercüman olabildiğini ileri sürmüştür (Mizancı, 1300: 5-8). Fakat, Avrupamerkezci tarih kurgusuna uygun biçimde bu dönemki dünya tarihlerinde bu zaman diliminin sadece "Beyaz İrk"ın tarihinden haber verdiği söylemlerine de rastlanılmaktadır.⁴ Avrupamerkezci bu kurgu Osmanlı tarihçiliğine XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batılı kaynakları daha yoğun kullanması sonucu girmiştir. Mizancı'nın *Tarih-i Umumi'si* de bunlardandı. Yazara göre tarih, "insanoğlunun tercüme-i ahvali olduğu halde dünyaya vakti zamanıyla gelmiş gitmiş ve şimdiki zamanda mevcut olan cinslerin ve kavimlerin hepsinden bahsetmeyip yalnız Kafkas cinsine değinir. Çünkü Kafkas cinsi terakki, umran ve medeniyet yolunda hayli ilerlemiş ve birçok cemiyetler kurarak çeşitli eserler bırakmışlardır. Diğer cinsler ise medeniyette geri kalarak pek az esere sahip olabilmişler veya hiç eser bırakamamışlardır. Tarihin kaynakları yalnız eserlerden ibaret olduğu göz önünde bulundurulursa Kafkas'ın haricinde olan cinslerden bahsetmemesi bir zorunluluktur." (Mizancı, 1300: 6). Dolayısıyla Mizancı, 6 ciltlik eserini bu temel üzerine oturtmuştur.

Tarih-i Umumi'de dünya tarihi Kurûn-ı Ulâ, Kurûn-ı Vustâ, Kurûn-ı Cedide olarak üç dönemde incelenmiştir (Mizancı, 1300: 12). Yazar, söz konusu çağların başlangıç ve bitiminin tek bir olaya bağlanmasına ise karşı çıkar. "*Lâkin acaba kurûn-ı mezkûreyi birbirinden tefrik etmek üzere esâs ittihâz için hemân tesadüf kabilinden ma'dud olan şârkî ve gârbî Roma devletlerinin diğer ellere intikâllerinden başka bir şey yok mudur?*" (Mizancı, 1299b: 2). Mizancı'nın örneklerden biri İlkçağ'a ilişkindir: İlkçağ'ı kapatan olay sadece Batı Roma'nın yıkılması değildir. Roma şehri ile Roma İmparatorluğu'na özgü olan 'hüküm ve nüfuz' ile 'vezaif-i medeniyette'nin Roma ile Romadan önce gelenlere asla benzemeyen yeni bir siyasi topluluğa geçmesidir (Mizancı, 1299b: 4). Yazar,

---

³ Uşaklıgil, anılarını anlattığı eserinde II. Abdülhamid döneminde en çok korkulan dersin tarih olduğunu yazar. Özellikle tarih-i umumi derslerine karşı korkunun daha büyük olduğunu belirtir. (Uşaklıgil, 1987: 5-8)

⁴ Modernleşmeci mantık düzleminde beliren "ileri" ve "geri" tasnifinde ciddi bir argüman olmuştur. Örneğin Amerikalı Dr. Samuel G. Morton (1799-1881) "ırkların manevi karakterlerine" giden yolu, fiziksel özelliklerin belirlediği sonucuna ulaşmış ve Kafkasyalıları, maddi ve manevi gelişme potansiyeline sahip insan grubu olarak tescillemişti. (Gültekin, 2014: 41-43).

konuyu devletin “çoban”, halkın da “sürü” olduğu bir düzenden, hükümdarın yetkilerinin sınırlı ve meşrut yani şartlara bağlandığı bir düzene geçiş olarak da tanımlamıştır (Mizancı, 1299b: 4-5). Bir başka örnekte ise Mizancı, Yeniçağ’ın başlangıcını sadece İstanbul’un Osmanlılarca fethine ya da siyasi gelişmelere bağlanmasının yanı sıra değinmiş, çağların başlangıç ve bitişlerini belirleyen olayların dünyada yarattığı “ınkılâbât-ı umûmîyye”ye bakılması gerektiğini ifade etmiştir (Mizancı, 1299b: 6-10). Dolayısıyla Mizancı’nın, geleneksel Osmanlı dünya tarihçiliğinin dar bakış açısından sıyrılıp gözlerini bütünsel çerçeveye çevirdiği ve daha geniş analizler peşinde olduğu anlaşılmaktadır.

Tarih-i Umumî’nin İlkçağ dünyasına ait ilk iki cildi, yukarıdaki görüşleri destekler niteliktedir. İlkçağ, Mizancı’nın tasavvurunda öncelikle hareketli ve gezgindir. Bunu sağlayan asıl etken ticarettir. Öyle ki, ticaretin özellikle uluslararası boyutlara varması İlkçağ’ın bilinen dünyasını adeta günümüz tabiriyle küreselleştirir. Mizancı, ayrıntılı olmasa da, İlkçağ’daki ticari faaliyetlere ve etkilerine de dikkat çeker (Mizancı, 1300: 114-115). Örneğin yazar, ticari ağlarla birbirine bağlanan İlkçağ dünyasında sadece mal ve eşyanın değil bilginin dolaşımına da işaret etmiştir (Mizancı, 1300: 163). Yine, ticaret sayesinde maddi ve manevi servetlerini artıran Yunanlılar *Tarih-i Umumî*’de medenileştirme misyonu üstlenerek “barbar” memleketlere medeniyet götürülenler olarak resmedilmiştir (Mizancı, 1300: 263-287). Bu nedenle Mizancı, Yunanlıların Avrupalılarca “medeniyetin anası” unvanıyla taçlandırıldıklarını belirtmiştir (Mizancı, 1300: 338-339). Roma ise, bu medeniyeti bir adım daha ileriye taşıyacaktı.

Roma’nın, Yunan uygarlık sahnesinin yeniden kuruluşu olduğunu belirten Roberts’e göre, Yunanlıların uygarlığa katkısı zihinsel ve ruhsal, Roma’nınki ise yapısal ve pratikti (Roberts, 2011: 247). Mizancı’nın da, Roma imparatorluğunun daha çok bu örgütsel yapısının ihtişamına dikkat çektiği söylenebilir. Böylesine ihtişamlı ve güçlü bir imparatorluğun çöküşünde yazarın etkili gördüğü ilk ve en önemli neden ahlaki çöküştür. Yazara göre, fethedilen Doğu toplumlarının bozulmuş ahlaklarını benimsenmesi ve dini inanç bakımından zayıf gördüğü Yunan bilginlerinin eserlerinin etkisi de ahlaki çöküşte etkiliydi. Üçüncü etken ise, uzun süren savaşlar boyunca orta sınıf halkın yok olması, böylece toplumsal dengenin bozularak ıslahat girişimlerinin engellenmesiydi (Mizancı, 1302: 152-157).

Mizancı’ya göre, Yunan ve Roma’dan önce aslında İlkçağ’da ilerlemeye önderlik edecek potansiyele sahip tek ülke Çin’di. Fakat yazar, Çinlilerin dünya algılarındaki

darlığı, ilerlemeyi ve değişimi sevmemelerini, geleneklerine bağlı kalarak dünyada mutlu olacaklarını düşünmeleri, dış dünyadan kopuk bir coğrafi yapı gibi fakörleri bu potansiyeli harekete geçirmede engel olarak görmüştür (Mizancı, 1300: 70-77).

Ortaçağ Tasviri ve İslam Medeniyetine Yüklenen Misyon

İlkçağ'ı Yunan ve Roma medeniyetinin hakimiyetinde geçen bir dönem olarak tasvir eden *Tarih-i Umumi*'de, Ortaçağ ise "iki dünya" ve "iki millet"e sahip bir sahnedir. Batı dünyasını Hıristiyanlar temsil ederken, Doğu Müslümanlarıdır (Mizancı, 1299: 2). Ortaçağ dünyasında Müslüman Doğu'nun Hıristiyan Batı'ya karşı üstünlüğünü sıkça dile getiren yazar, Hıristiyan Batı'nın ilerlemesine engel olan güçleri ise Ortaçağ Avrupa medeniyetinin en önemli iki kuvveti olarak tasvir etmiştir: Katolik Kilisesi ve Feodalizm. "*Fakat bunların ikisi de medeniyet rehberleri değildir. Bi'l-akıs ikisi de ber muktezâ-i ahvâl-i âlem zuhûra gelen teceddüdât-ı islahâtın birinci düşmanlarından ve cemiyetin târik-i temeddünde tesâdüf ettiği en büyük manilerden ma'dûddur.*" (Mizancı, 1299a: 276).

Mizancı'nın Ortaçağ Avrupa medeniyeti anlatısı özellikle bu iki kurum eksenindedir. Bunların varlığı ve ittifakı Ortaçağ Avrupa'sının siyasi ve toplumsal düzenini de belirlemektedir. Fakat Hıristiyanlığın Katolik Kilisesi ve papazlar elinde cehaletin ve taassubun kaynağı haline getirildiği, feodal sistem nedeniyle de halkın ne hukuk ne de hürriyetinin kaldığı da eserde sürekli belirtilir. Hatta Mizancı, insanları bu sistemde birer hayvan sürüsü makamında ve insani hislerini kaybetmiş durumda gösterir (Mizancı, 1299a: 277).

Avrupa bu haldeyken Mizancı gözlerini Arap Yarımadası'na çevirir. Burada ise tam tersi bir görüntü söz konusudur. Aslında Mizancı, Avrupa'nın ilerlemesini sağlayacak coğrafi koşulların Arap Yarımadası'nda bulunmamasına rağmen Arapların medeniyet yolunda kaydettiği büyük bir başarı öyküsü sunmuştur. Bu başarının nedenini ise, Arapların keskin zekasına ve ilme meraklı olmalarına bağlamıştır. Yazara göre İslamiyet Arapların bu keskin zekasını geliştirme ve diğer toplumlara gösterme fırsatı vermiştir (Mizancı, 1298: 95-99).

Tarih-i Umumi, Arapların öncülüğünde İslam medeniyetinin kısa bir sürede yükselişi ve bu yükselişin niteliği hakkında ayrıntılı analizler sunarken, Hıristiyanların

Endülüs'teki Müslümanlara zalimane davranışlarını da yeri geldikçe dile getirir. “Endülüs Vahşetleri” başlığında konuyu geniş çaplı işleyen Mizancı, özellikle İspanyolların söz konusu davranışlardan olumsuz yönde etkilendiğini, Arapların bölgeden ayrıldıktan sonra İspanyolların fakir ve cahil kaldığını belirtmiştir (Mizancı, 1298: 146-147).

Mizancı'nın *Tarih-i Umumi'sini* diğerlerinden ayıran önemli özelliklerden birisi karşılaştırmalı analizlerde bulunmasıdır. Özellikle medeniyet üzerine yaptığı analizler ve karşılaştırmalar bu noktada önemlidir. Mizancı'nın tarih anlayışındaki bu tavrı onun, olay anlatıcı tarihçilik geleneğini aşma yolundaki önemli adımlarından biri olarak görülebilir. Öte yandan siyasi ve askeri temaların dışında toplumsal, kültürel, ekonomik, dinsel vb. geniş bir düzlemde hareket etmesi Mizancı'nın, Osmanlı tarihçiliğinin değişen yüzünün önemli temsilcilerinden biri yapmıştır.

Yazar medeniyet üzerine karşılaştırmalarından birini “Medeniyete Karşı Barbarlık” başlığı altında İslam ve Batı arasında yapmıştır. Ona göre, Avrupa'da Ortaçağ tarihini anlaşılamaz ve açıklanamaz kılan unsur, cahilane ve düşmanca fikirlerdi (Mizancı, 1299a: 235-236). Böyle olunca “Eski Medeniyet” Yunan ve Roma ile “Yeni Medeniyet”i temsil eden Avrupa arasında bir boşluk oluşuyor, Avrupalı ilim adamları antik ve yeni medeniyet arasında bir bağlantı noktası bulamıyorlardı. Mizancı'ya göre, Kurûn-ı Vustâ'nın bir “*perde-i zülmet*” yani karanlık içinde kalmasının sorumlusu Katolik Kilisesi'ydi. Çünkü İslam medeniyeti en yüksek seviyesindeyken, Papalar Müslümanlarla ilişkiyi küfür saymışlar, Arapların eserlerini mahvetmiş, Müslümanlara eziyet etmişler ve Avrupa'nın İslam medeniyetiyle bağlantısını engellemişlerdi (Mizancı, 1299a: 236-238). Yetersizliğin nasıl giderileceği noktasında Mizancı, medeniyeti bir bütün olarak düşünerek birbirine aslında yabancı olmayan, tam aksine birbirinin parçası olan Eski ve Yeni medeniyet arasına İslam medeniyetinin yerleştirilmesini önermiştir (Mizancı, 1299a: 237).

Tarih-i Umumi'de İslam medeniyetinin Ortaçağ'daki önemli konumu başka açıklamalarla da gösterilmeye çalışılır. Mizancı'ya göre, Araplar, medeniyet tarihinde hiçbir toplumun yapamadığını yapmışlar, “*medeniyetin altın kuralı*”nı bozan ilk toplum olmuşlardı. Neydi bu altın kural? Yazara göre, vahşi ve bedevi bir toplum üstün bir kuvvet aracılığıyla birden yüksek dereceye ulaşmış olsa bile, doğal süreçleri tamamlayarak medeniyetin en ileri seviyesine ulaşan toplumla yine de aynı şekilde hareket edemez. Fakat Araplar Yarımada'dan aşiretler halinde çıkarak bir asır zarfında

dönemin medeni toplumlarının üzerine yükselmiş, onlardan daha üstün bir devlet kurmuşlardı. Kurdukları devleti iyi idare ettikleri gibi, Mısırlılar, Samiler, İranlılar, Yunanlar ve Romalılar gibi medeniyette büyük isimler bırakmış medeni milletlere dahi medeniyet ve ilerleme anlamında hakkıyla liderlik ve rehberlik etmişlerdi. Mizancı'ya göre, tarihte emsali olmayan bu durumun kaynağı İslam dini ve medeniyetiydi (Mizancı, 1299a: 238-239). Öte yandan İslamiyet'in, maarifin ilerlediği her yerde inançların bozulduğunu ve dünyanın en son dinsizlikte karar bulacağı gibi Avrupalılarca ortaya atılan görüşleri de doğru bulmayan Mizancı'ya göre, bu boş inançlar, Avrupalıların İslam şeriatı hakkında bilgi sahibi olmamalarından kaynaklanmaktaydı. Çünkü İslam dinine göre, fani gösterilmesi dünya işlerini yok saymak anlamına gelmiyordu. Aksine İslamiyet, dünyanın ebedi bilinerek medeniyet ve mamuriyetin ilerlemesini tavsiye ediyordu (Mizancı: 1299a: 239-240).

Mizancı, tıpkı Roma İmparatorluğunun çöküşünde yaptığı gibi İslam medeniyetinin çöküş sürecine girmesini de fethedilen toplumların kötü ahlakının benimsenmesine bağlamıştır. Özellikle Iraklıları ve Abbasiler bünyesindeki Türkleri çöküşü hızlandıran milletler olarak göstermiştir (Mizancı, 1298: 195-198). Mizancı'ya göre bu Roma bünyesindeki Cermenlere benzeyen ve İslam şeriatına tam anlamıyla vakıf olmayan Abbasi Devleti içindeki Türkler, aynı zamanda Hıristiyanların Müslümanlara düşman olmalarının da sebeplerindendi (Mizancı, 1298: 199-201). Çünkü bunlar, daha önceleri Kudüs'e gelip ibadetlerini rahatça yerine getiren Hıristiyanlara ve bu yetmezmiş gibi Müslümanlara zalimce davranıyorlardı. Hıristiyanlar Avrupa'ya döndüklerinde, Türklerin davranışlarını daha da abartarak anlatıyor ve bu da Müslümanlar hakkında olumsuz bir imajın doğmasına neden oluyordu (Mizancı, 1299a: 7-8). Kureyş kabilesindeki çekişmeler, hilafetin saltanat halini alması, Araplarda vatan sevgisinin olmaması Mizancı tarafından çöküşün diğer sebepleri olarak gösterilmiştir. İslam toplumunu birbirine bağlayan tek bağ, Mizancı'ya göre dini inançtı. Dini bağda kopukluk yaşanınca ülkenin idaresi de zayıflamış, devlet çöküş sürecine girmişti (Mizancı, 1299a: 250-262). Fakat yazar, Avrupa medeniyetinin şimdiki halde üstün olmasının, İslamiyet'in medeniyete hizmetlerinin gözardı edilmesi anlamına gelmeyeceğini de vurgular. Bu konuda Osmanlı eğitimcilerinin önemli bir rolü olduğu inancındadır: *"Bugünkü günde Osmânlı erbâb-ı maârifinin zimmetlerinde olan vezâif-i mütenevvianın en birincisi olan Müslümânların medeniyet-i hâzıraya ettikleri hidmetin derecesini bildirmek ve âleme cerh olunmayacak sûrette i'lân eylemektir."*

(Mizancı, 1299a: 264-265).

Mizancı daha birçok örnekle İslam ve Hıristiyan alemini karşılaştırmış, İslam medeniyetinin dünya tarihindeki önemini ve gerekliliğini kanıtlamaya çalışmıştır. Bir benzetme yapacak olursak, yazar, medeniyeti bir zincir, İslamiyeti ise onun eksik halkası olarak değerlendirmiştir. İslam medeniyetini dünya tarihinin önemli ve vazgeçilmez bir parçası olarak gören Mizancı, onun olmayacağı bir medeniyet tarihinin de eksik kalacağına dikkat çekmiştir. Bu görüşler medeniyetin gelişiminde Doğu ve İslamiyet'i yok sayan Avrupamerkezci görüşlere eleştiri olarak düşünülebilir. Fakat daha açık olan nokta, XIX. yüzyıl öncesi Osmanlı tarihçilerinin Osmanlı ve İslam tarihlerini dünyadan soyutlayan anlayışlarının aksine Mizancı'nın bütünsel zeminde hareket ettiğiidir.

Avrupa'yı Dönüştüren Bir Olay Olarak Haçlı Seferleri

İslam medeniyeti çöküş sürecine girerken bu kez Avrupa'da bir canlanma kendini gösteriyordu. Mizancı, Haçlı Seferleri'ni Avrupa'yı ayağa kaldıran, onu bu andan itibaren sürekli ileriye taşıyacak dinamikleri barındıran bir gelişme olarak tasvir etmiştir. Yazar bu savaşlardan önce Hıristiyan ve Müslüman aleminin arasında yaptığı bir karşılaştırmada Batı'nın Doğu'ya göre daha düzenli ve örgütlü olduğu sonucuna ulaşmıştır (Mizancı, 1299a: 2-5). Nitekim Mizancı'ya göre, Haçlı Seferleri'nin özellikle de manevi sonuçları Avrupa için daha etkileyiciydi. Çünkü Seferler birbirlerine yabancı gözle bakan Avrupalılara milliyet, cinsiyet ve vatan kelimelerinin anlamlarını öğretirken onlara Avrupalılık bilincini aşılamıştı. Öte yandan Güney Avrupa'da ve Akdeniz sahillerinde bulunan şehirler Doğu ile ticarete başlamış, bu sayede zenginleşmişlerdi. Doğu'ya akan milyonlarca insana lazım olacak malzemelerin karşılanması da bunları imal eden esnafın servetini artırmıştı. Bununla birlikte, esarettен kurtulan köylüler de şehirlere göç ederek ya esnaf olmuş ya da rençberlik yaparak sermayedar kesmi oluşturmuşlardı. Böylece Avrupa'daki şehirler derebeylerin idaresinden kurtularak bir çeşit cumhuriyet kurmuş ve yeni medeniyet ocağı haline gelmişlerdi. Mizancı, burjuva sınıfının ortaya çıkışını da bu sürecin bir ürünü olarak görmüş (Mizancı, 1299a: 48-50), Batı'nın siyasi ve toplumsal yapısındaki dönüşümlerde bu sınıfın rolünü sürekli hatırlatmıştır. Yazara göre süreç, aynı zamanda barbarlık ve medeniyet arasındaki sınırdır. Çünkü bu süreçte Papalar ile derebeyler arasındaki ittifakın yerini kralar ve şehirler ya da burjuva ittifakı almıştı. Mizancı bu

ittifak sayesinde dünyevi ve ruhani iktidar arasındaki ayrımın ve laikleşme sürecinin başladığına dair işaretler verirken, diğer yandan derebeyliklerin yok olmasıyla da yeni usullere göre birtakım devletler ortaya çıktığını, ortak bir vatan ve vatandaş anlayışı geliştiğini belirtmiştir (Mizancı, 1299a: 148-151).

Haçlı Seferleri Mizancı'nın eserinde sadece siyasi ve toplumsal yapıda değil, Avrupa'nın düşünce ve sanat alanında yaşadığı dönüşümlerin de temeli olarak görülmüştür. Hatta yazara göre, Yeniçağ'ı kuran tüm gelişmelerin olduğu gibi, şimdiki Avrupa uygarlığının kökenleri de Haçlı Seferlerinde aranmalıydı (Mizancı, 1299a: 50-51). Avrupa'da skolastik düşüncenin yıkılması, taassubun kırılması, milli diller üzerine kurulu edebiyatların oluşması; Oxford, Cambridge, Paris, Orleon, Montepellier, Bologna, Prag gibi ünlü üniversitelerin kurulması yazara göre hep bu Seferlerin kazanımlarıydı aslında (Mizancı, 1299a: 313-315).

Tarih-i Umumi'de Yeniçağ Dünyasının Hareketliliği

Tarih-i Umumi Yeniçağ tarihiyle birlikte renksiz ve durağan Ortaçağ dünyasından temposu artan, devletler ve toplumlar arası ilişkilerin önceki dönemlere göre kıyaslanamayacak derecede arttığı, daha canlı, özgürlük ve ilerlemenin sürekli kovalandığı bir dünyaya geçiş yapar. Mizancı'nın siyasi, dini, ticari, ilmi vb. tüm alanlara yönelik yaptığı tasvirlerde bu hareketliliğin izleri çok açık görülebilmektedir. Mizancı bu hareketliliğin sebebini kültürler arası etkileşimin artmasına, yeni keşif ve icatların yarattığı enerjiye bağlar. Bu enerji baskıcı yönetimlere karşı halk egemenliğini ve özgürlükçü isyanları, büyük çaplı uluslararası savaşları, Avrupa denge siyasetini, mezhep kavgalarını, ticaret ve sanayi ilerlemesini, halkın yeni bilgilerle donanmasını; kısacası dünyanın büyük dönüşümünü kesin olarak başlatır. Dünya artık daha hızlı dönmektedir.

Mizancı, dünyanın ritmini hızlandıran ve Ortaçağ'dan tamamen farklı ve yeni bir çağın habercisi olarak ilmi ve edebi, siyasi, dini, ticari ve mâli inkılaplar başlığı altında önemli değişimlere ve etkilerine geniş ölçüde değinmiş, Avrupa ilerlemesini meydana getiren koşulları ve bunların birbirleriyle bağlantılarını analiz etmeye çalışmıştır. Örneğin Mizancı, siyasi inkılaplardan saydığı barutun icadı ve ateşli silahlarda kullanılmasının sadece askeri değil, siyasi, toplumsal, ekonomik, dini vb. birçok alanda

zincirleme çeşitli yansımaları olduğunu açıklamaya çalışır. Ortaçağ'ın parçalı ve düzensiz yapısından merkezi ve güçlü krallıklara geçişte, merkezi otoritenin düzenli ve donanımlı askeri yapılanmaya gitmesinde, fakat bunun masrafları ve vergiyi artırıp toplumsal huzursuzluklara neden olmasında, savaşların artık uluslararası düzeye erişip bir Avrupa Dengesi meselesinin ortaya çıkışında vb. birçok gelişmede bartun ateşli silahlarda kullanılmaya başlanmasının rolü vardı (Mizancı, 1299b: 14-19). Fakat Avrupa'yı düşünsel atılıma sevk eden değişimler Mizancı'ya göre ilmi ve edebi olanlardı. Çünkü skolastik temellerin yıkılması ve insanların yeni bilgilerle donanmasının kaynakları ilmi ve edebi inkılaplardı (Mizancı, 1299b: 20-32).

Yazarın, Yeniçağ'ın çok farklı bir görünüme kavuşmasında ve Avrupa'nın ilerlemeyi sahiplenmesinde ticari ve mali inkılaplara ayrı bir önem verdiği görülmektedir. Çünkü eserde, ticari ve mali inkılapların hem siyasi hem de düşünsel ilerlemeye etki edecek faydalarına dikkat çekilmiştir. Ticaretin bir bütün olarak ilerlemedeki belirleyici etkisi *Tarih-i Umumi* (1880-1882)'nin tümünde görülmektedir. İlkçağ medeniyetlerini ortaya çıkaran ve ilerlemesini sağlayan ana etken ticaretti. Ticaret toplumlara sadece maddi bakımdan zenginleştirmiyordu; onları yeni kültür ve mekanlarla tanıştırdığı için düşünsel olarak da ilerlemeye sevk ediyordu. Yine, Yeniçağ dünyasını biçimlendiren gelişmelerde de ticaretin etkisi büyüktü. Ticaret sayesinde yerküre hakkında daha fazla ve gerçekçi coğrafi bilgiler ediniliyor, bu da keşifler konusunda Avrupalıları cesaretlendiriyordu. Mizancı bu nedenle keşifleri ticari ve mali inkılaplar başlığı altında incelemiş, Hindistan ticaretinin ilk çağlardan beri milletler için öneminden bahseden bir ön açıklama yapmıştır (Mizancı, 1299b: 33-36). Daha sonra, keşiflerin Avrupa'da yarattığı ekonomik, toplumsal, siyasi, dini, kültürel vb. sonuçları her yönüyle incelemeye çalışmış ve bu sonuçları Avrupa için oldukça etkileyici bulmuştur.

Mizancı ilmi ve edebi, siyasi, ticari ve mâli inkılaplardan sonra Yeniçağ'ı kuran son ayak olarak dini inkılaplara ve skolastik düşüncenin yıkılışı süreçlerine de yer vermiştir. Haçlı Seferleri, matbaacılığın gelişmesi sonucu milli dillere dayalı edebiyatın ortaya çıkması, coğrafi keşifler sonucu insan ufkunun da genişlemesi yazar tarafından dini uyanışın başlamasını veya hızlanmasını sağlayan faktörler olarak gösterilmiştir (Mizancı, 1299b: 73-82). Ortaçağ'ın sonlarından itibaren Katolik Kilisesi'ne karşı reformcu tepkileri, bunların önderlerini ve fikirlerini de gündeme getiren Mizancı, Avrupa'da dini alanda yaşanan dönüşümlerin etkisini, matbaanın ilim ve fen alanlarına

yaptığı katkıya eşdeğer görmüştür (Mizancı, 1299b: 110-112,117). Yazara göre dünya tarihinde meydana gelen tüm bu gelişmeler, Avrupa'nın ilerlemesini ve gelişmesini sağlamak bir yana, önemli bir sonuç daha doğurmuştu: Bir bütün olarak Avrupa medeniyeti fikri ve Avrupalılık bilinci (Mizancı, 1299b: 118).

Sömürgecilik Üzerinden Avrupa Medeniyetine Eliştiri

Keşifler Avrupa'nın maddi ve manevi ilerlemesinin temellerindendi. Madalyonun öteki yüzünde ise ilerlemenin nasıl elde edildiğiyle ilgili başka görüntüler vardı. Mizancı, madalyonun iki yüzüne de bakan birisi olarak, ilk karşılaşmadan itibaren Avrupalıların yeni kıta ve halklar üzerindeki politikalarına değinmiş, yeri geldiğinde çok sert eleştirilerde ve tepkilerde bulunmuştur. Örneğin İspanyol komutan Ferdinand Cortez'in veya Pysarro'nun Meksika ve Peru'da yerli halka davranış şekillerini Mizancı "vahşiyane" ve kendilerini "medeni" olarak gören Avrupalıların barbarlıkları olarak tanımlamıştır. Yazar, sonraki dönemde yeni kıtaların sömürge haline getirilmesinden sonra yerlilerin en ağır işlerde acımaksızın çalıştırılmalarını da Avrupalıların vahşiliği olarak görmüştür (Mizancı, 1299b: 66-67).

İngiltere örneğinde konu daha açık anlatılmaktadır. Mizancı meşruti sistemiyle övdüğü İngiltere'yi bu kez Hindistan'da yürüttükleri faaliyetler yüzünden çok sert eleştirir. Yazar "medeni" sözcüğünü tırnak içinde vererek, Batı'nın ne ölçüde medeni olduğunun sorgulanması gerektiğine dair bir algı yaratmaya çalışır. Mizancı'ya göre, işledikleri vahşeti görmeksizin, kendilerini ve topraklarını savunan yerli halkları "eşkiya" ve "barbar" olarak suçlamak Avrupalıların ve medeniyetlerinin ikiyüzlülüğünü göstermektedir. Üstelik Mizancı, Avrupalıların ikiyüzlülüğünün onların ana karakterleri olduğunu ve Roma'dan miras kaldığını söyler. "Medeni" Avrupalılar, bu miras gereği "tefrikaya düşür, sonra zaptet" yani böl ve yönet sistemini uygulayarak, yılan gibi usulca Hindistan'a sokulmuşlar, çeşitli entrikalar ve dostane ilişkiler kisvesiyle halkı kendilerine köle yapmışlardır. Hindistan halkı sömürgecilere karşı ayaklandıklarında ise, "medeniler"e isyan eden eşkiya olarak suçlanmış ve sindirilmişlerdir. Mizancı'ya göre, Avrupa medeniyetinin insaf, hamiyet, ahde ve hakkaniyete riayet gibi şeylerin "Asya barbarlar" üzerinde uygulanırlığı yoktu. İngilizler ile Fransızların Hindistan'da, Rusların Orta Asya ile Kafkasya'da, kısacası Batılıları Doğu'da daima kullanmakta oldukları "*civilization*" usulü Hindistan'da tamamıyla hükmünü icra eylemişti. Bunun için

bir ticaret şirketi iki yüz milyonu aşkın nüfusa sahip Hindistan kıtasının “zapt ve raptını” temin edebilmişti (Mizancı, 1299c: 13-14).

Mizancı'ya göre, “medeni” Avrupalıların insanlık tarihine bir kara leke olarak geçecek yöntemlerinden biri de köle ticaretiydi. Yazar köle ticaretinin asıl sebebi olarak yine Avrupalıların kâr hırslarına yenik düşmelerini göstermiştir. Mizancı bu ticareti “alışverişin en vahşisi ve en alçağı” olarak tanımlayarak Avrupalıların “medeni” kisvesi altında yatan vahşiliklerini göstermeye çalışır (Mizancı, 1299b: 67-68).

Fransız İhtilali ve Özgürlük Fikrine Vurgu

Tarih-i Umumi'de XVI. ve XVII. yüzyıllar Avrupa'nın değişim ve yenilenme dönemi olarak tasvir edilir. Mizancı bu dönemleri milli lisanların gelişimi ve düşünsel alandaki değişimler ışığında analiz etmiştir (Mizancı, 1299b: 427-428). XVIII. yüzyıl ise Mizancı için “medeniyet-i hazıra”nın kapısını açan devirdir. Çünkü Avrupa'yı siyaseten değiştiren ve ıslah eden “Büyük İhtilal” bu asrın fenn ve edebiyattaki ilerlemelerinin bir sonucudur (Mizancı, 1299c: 143).

Mizancı bir önceki asırda olduğu gibi XVIII. yüzyıl medeniyetini İngiltere, Fransa ve Almanya'nın fenn ve edebiyat alanındaki gelişmelerinden örnekler vererek açıklar. Yazar bir bakıma söz konusu üç ülkeye XVIII. yüzyılın fenn ve edebiyattaki ilerlemesinde öncü rolü vermiş, bununla birlikte Avrupa'nın bu yüzyılda yerkürenin en önemli parçası haline geldiğini söylemiştir (Mizancı, 1299c: 143-144). Makineleşmeyle birlikte sanayi ve ticaretin Avrupa'da yayılması, iktisat biliminin önem kazanması, Adam Smith'in düşünceleri, Merkantilistler ve Fizyokratlar arasında servetin kaynağına ilişkin tartışmalar, James Watt'ın buhar gücünü keşfi, astronomide meydana gelen ilerlemeler, keşiflerin artık gökyüzünde de yapıldığı, doğa ve fen bilimlerinde, edebi ve felsefi alandaki ilerlemeler, bu alanda şöhret bulan kişiler ve onların eserleri vb., Mizancı Murad'ın XVIII. yüzyıl Avrupa medeniyetini tasvirinde değindiği bazı önemli konulardı (Mizancı, 1299c: 147-149).

Yazar, XVIII. yüzyılda meydana gelen tüm bu dönüşümlerin ve ilerlemelerin Fransa'daki “Büyük İhtilal”ın dinamiklerini de olgunlaştığı inancındaydı. Çünkü ona göre, inkılapçıların yaptıkları en önemli iş bu zamana kadar meşguliyetsiz olan zihinlerin artık düşünmeye, araştırmaya ve sorgulamaya başlamasını sağlamaktı. Araştıran, sorgulayan insan, kendisini içine çeken skolastik düşünce batağından

kurtaracak bilgilerle donanmaktaydı. Mizancı bu gelişim sürecinde insanların artık feodal sistemin nesnesi olmaktan çıkıp ilerlemenin öznesi haline geldikleri bir tablo çizer. Artık siyasi ve hukuki meselelere de ilgi gösteren, özgürlük, eşitlik ve insan haklarının peşinde koşan bir insan tipi ve bunların oluşturduğu “efkar-ı amme” yani kamuoyu vardır. Kamuoyu sürekli talepkardır, karşısında ise şiddet taraftarı bir iktidar vardır (Mizancı, 1299c: 174-175). Yani *Tarih-i Umumi*'de Büyük İhtilal, eski ile yeni fikirlerin çarpışmasının bir sonucuydu (Mizancı, 1299c: 176). Mizancı, ihtilali gerektiren dahili nedenleri de bu yeni fikirler bağlamında değerlendirmiş, İngiltere'deki meşrutî sistem ve Kuzey Amerika'daki sömürgelerin özgürlük mücadelelerinin Fransız aydınları tarafından ülkede sürekli dillendirilmesini de ihtilalin gerçekleşmesinde etkili koşullar olarak göstermiştir. Mizancı, sonrasında çirkin olan birçok cinayete meydan verdiğini söylese de Büyük İhtilal'in gelişini Voltaire'nin, sözleriyle müjdelemiştir (Mizancı, 1299c: 191-207). “*Ne tarâfa atf-ı nazar etsem hep büyük bir inkılâb için tohum ekdiğini görüyorum. Artık inkılâb vuku' bulacağına şüphem kalmadı. Yalnız bu inkılâbı görmek şerefinden mahrûm kalacağıma müteessifim. Gençlerimizin bahtiyârlıklarına gıpta edelim. Onlar güzel vak'alar ve güzel günler göreceklerdir. Varsınlar bari onlar görsünler.*” (Mizancı, 1299c: 191-208).

Eserde, İhtilalden sonra ise millet meclisinde cumhuriyet idaresini isteyen Jacobenler ile meşrutî idare isteyen Constitutione yani Anayasa taraftarlarının tartışmalarına yer verilir. Meclisin en önemli eserlerinden biri olarak da İnsan Hakları Beyannamesi'ni ve millet hakimiyeti ilkesi gösterilir. Fakat daha sonra cumhuriyeti korumak için kurulan ve dünya için özgürlüğe öncülük etmiş olan *Comite de Salut Public* (Selamet-i Umumiye Komitesi)'nin İhtilal'e leke sürecek cinayetlerine, hatta Fransa'yı dahi özgürlük ve vicdandan mahrum bırakacak davranışları eleştirilir (Mizancı, 1299c: 226-236). Ne kadar engellenirse engellensin Mizancı'ya göre Fransa halkı özgürlük ve halk egemenliğinden vazgeçemeyecek dereceye gelmiş, millet hakimiyeti düsturu Fransızların kanına işlemiştir (Mizancı, 1299c: 305-309). Yazar ihtilal sonrasındaki yaşananlara da ayrıntılı olarak değindikten sonra Fransa'ya ilişkin sözlerini, cumhuriyet idaresinin yerleşip anayasanın tanziminin sağlandığıyla ve bütün dünyanın Fransa'daki cumhuriyeti saygıyla kabul ettiğini söyleyerek bitirir (Mizancı, 1299c: 337).

Çavdar'ın da belirttiği gibi, Mizancı Fransız Devrimi'ni özgürlükçü bir açıdan anlatmaya çalışmıştır (Çavdar, 1989: 38). Özgürlükçü, parlamenter, anayasalı bir sisteme veya düzene vurgu Mizancı'nın eserinin bütününe sinmiştir. Yazar, İlkçağ'da Yunan ve Roma tarihini anlatırken halkın özgür olma isteklerini, demokrasiyi, hukuksal düzeni sürekli vurgulamıştır. Yine Ortaçağ'da Avrupa'nın ilerleyememesini Kilise ve feodal düzeninin baskıcı tutumuna bağlamıştır. Yazar, bu dönemdeki kanunların eşitlikçi, özgürlükçü bir toplumsal düzene uygun olmadığını söylemişti (Mizancı, 1298: 52-54). Bu nedenle Mizancı Haçlı Seferleri'ni Kilise ve feodallere karşı mazlum halkın kurtuluş ve özgürlüklerini kazanma fırsatı olarak anlatmıştır (Mizancı, 1299a: 9-13). Yeniçağ tasvirinde ise özgürlüğün sürekli kovalandığı ve korunmaya çalışıldığı bir dünyaya vurgu yapılmaktaydı. İngiltere'deki meşruti sistemi sürekli öven Mizancı, sömürge döneminde yeni keşfedilen Amerika kıtasına Avrupa'dan yapılan göçleri, özgür bir ülke yaratma isteğinin sonucu olarak görmüştü (Mizancı, 1299b: 19-22). Yine son olarak Büyük Fransız İhtilali halkın özgürlük, eşitlik, adalet ve insan hakları gibi fikirler için verdiği mücadelenin bir sonucu olarak resmedilmiş, meşruti sistemin aslında artık vazgeçilemeyecek ve yeni dünya düzenine uygun bir sistem olduğu vurgusu yapılmıştır.

Çağdaş Dünyanın Tasviri ve Avrupamerkezci Dünya Kurgusundan Çıkış

Tarih-i Umumî'nin 6. cildinin son bölümlerinde Mizancı, Avrupa odaklı bir anlatımdan çıkıp, haritayı genişletir. Daha önceki ciltlerde Avrupa hakimiyetinde geçen bir dünya tarihi tasviri sunan Mizancı, Toksöz'ün de belirttiği üzere, medeniyet-i haziranın son dönemlerini Avrupalı olarak kullanmaz (Toksöz, 2002: 362). Çünkü geliştirmekte ve hatta ileride Avrupa medeniyetini geride bırakma, dünya siyasetinde söz sahibi olma potansiyeline sahip başka kıtalar ve ülkeler görünmektedir. Mizancı bu kıtalara ve ülkelerin mevcut durumlarını aktarırken, geleceklerine ilişkin tahminler de yürütmüş, avantajlarına ve zorluklarına değinmiştir. Yazarın bu ülkeler hakkında yorumları kısaca şöyledir: ABD, Kanada, Brezilya ve Arjantin'nin geleceği parlaktır. Emperyalizme yönedikten sonra dünya siyasetine müdahale edebilecek boyutta güçlenen Amerika, İngiltere ve Almanya düzeyinde bir ülkedir; ilerleyen yıllarda daha da

güçlenecektir (Mizancı, 1328: 350-351).⁵ Arjantin güneydeki birçok ülkeyi ele geçirerek ABD'ye rakip olacaktır (Mizancı, 1328: 356). “Avrupalıları kendi silahlarıyla vurmak” düşüncesinden hareketle Batı medeniyetine vakıf olup ilerleyen Japonya, dünya tarihinde bir inkılap noktası doğuran Rus zaferi sonucunda Avrupa'nın büyük devletleri derecesine yükselmiş, böylece dünya siyasetinde güç dengeleri değişmiştir. ABD'nin başlattığı “Avrupa'ya saldırı” politikası Japonya tarafından genişletilmiştir. Osmanlı ve İran'daki değişim hareketleri de, Japonya'nın milli medeniyet yaratma çabası ve ilerleyişinin bir sonucu olarak görülebilir (Mizancı, 1328: 365-368). Parlak bir geleceğe sahip Hindistan iç işlerinde özgür, dışta ise İngiltere'ye bağlı olmalıdır. Aksi taktirde iki yüz milyon yerli nüfusu siyasi haklardan mahrum bırakmak mecnunluk olacaktır (Mizancı, 1328: 369-370). İslamiyet Doğu Asya'nın ilerlemesinde önemli bir potansiyel ve inkılaplar doğuracak bir güçtür (Mizancı, 1299c: 393). İslam dünyasındaki değişim düşüncelerinin bölgeye ulaşması durumunda cesur ve gayretli fakat aşırı taassup olan Afganistan ilerleyecek, İslam dünyası ile Çin arasında bağlantı noktası olarak önem kazanacaktır. Böylece, Afganistan Orta Asya'da İslam düşüncesinin zirvesine yerleşecektir. Medeni yeteneğe sahip İran'ın ilerlemesi de meşrutiyet yönetiminin korunmasına bağlıdır. İran, Osmanlılarla birlikte hareket ederse Batı Asya'ya hakim olacak düzeye gelebilecektir (Mizancı, 1328: 370). Cehalet ve taassuba boğulmuş Afrika halkının uyanması için Batı'yı adres gösteren Mizancı (Mizancı, 1328: 375) Avustralya'nın ise ilerde medeniyet merkezlerinden biri olacağını söylemiştir (Mizancı, 1299c: 395).

Dünya siyasetinin ve medeniyetin geleceğini de kısaca değerlendiren Mizancı, küreselleşmeyle birlikte Avrupa'nın medeniyet tarihindeki üstünlüğünü geride bırakacak yeni koşullara dikkat çekmiştir: “Dünya, meydana gelmesi doğal ve büyük bir değişim öncesindedir. İnsanlık birleşmeye doğru dev adımlar atmaktadır ve bu, siyasi yaşamda Denge Meselesi'nin boyutlarını da değiştirebilecektir. Japonya'nın ilerlemesi Çin ile desteklendiği takdirde Avrupa Dengesi'ni gölgede bırakacak bir Dünya Dengesi Meselesi ortaya çıkabilir. Yalnız, bu meseleler bugünkü siyasi seviye itibarıyla olabilir. Yarınki medeniyet seviyesinin sınırları, bunların ortaya çıkışına ortam bırakmayabilecektir (Mizancı, 1328: 368).

---

⁵ Mizancı eserin 1328 yılı baskısında Avrupa dışındaki ülkelere yönelik bilgilerde bir güncellemeye gitmiştir. Bu nedenle ilgili bölümler için eserin 1328 yılı baskısı da kullanılmıştır.

Yazar, son olarak medeniyetin XIX. yüzyılda aldığı hal ve bu dönemlerde ortaya çıkan birtakım yeni gelişmelere değinmiştir. Artık her ülkeye özgü değil, tüm dünyayı kapsayan bir medeniyet söz konusudur. Mizancı, makineleşmenin yaygınlaşmasının işçi sınıfında yarattığı tepki ve sosyalizmin büyük bir ideoloji olarak ortaya çıkışını yeni medeniyetin en önemli sorunlarından biri olarak görür. Ona göre komünizm, işçilerin medeniyetin ıslaha ihtiyacı olduğu düşüncesinden hareketle benimsedikleri ve malların eşit dağılımını içeren vahşi bir usuldür. Medeni memleketlerin tümü sosyalizm meselesiyle meşguldür; meselenin nasıl çözüleceğine dair ortada henüz bir ümit de yoktur (Mizancı, 1328: 377-381). Öte yandan sürekli silahlanma yarışı ve iktisadi problemler de, eserde devrin en önemli sorunları olarak gösterilmiştir. Buna rağmen Mizancı, XIX. yüzyıldan bakıldığında medeniyetin temellerinin çocuk oyuncağı gibi gözüktüğünü, insanlığın çocukluktan kurtulup büluğa erdiğini ifade etmiştir. Kısacası büyük bir dönüşümün kapısına gelmiştir ve insanlığı bundan alıkoyacak bir kuvvet de hayal edilmemektedir (Mizancı, 1328: 380-381).

Sonuç

Mizancı'nın *Tarih-i Umumi'si* XIX. yüzyıl Osmanlı dünya tarihçiliğinin daha önceki dönemlere göre nasıl bir dönüşüm içerisinde olduğunun en önemli göstergelerindedir. Mizancı, önceki yüzyılların Osmanlı ve İslam tarihiyle sınırlanan dünya tarihi anlayışından uzaklaşarak eserini daha geniş bir mekansal ölçeğe oturtmuş, Avrupa ve medeniyetin ilerlemesini oluşturan koşulları incelemeye çalışmıştır. Aslında Osmanlı Devleti'nin son yüzyıllardaki, özellikle de XIX. yüzyıldaki konumu böyle bir çabayı gerektirmiştir. Osmanlı tarihçiliğinin Osmanlı Devleti'ni merkezde gören, onu Avrupa'ya karşı üstün gören, sorunların çözümünü Kanun-ı Kadim'e dönüş özlendirmelerinde veya sadece iç dinamiklerde arayan anlayış XIX. yüzyılda yıkılmaya başlamıştır. Hayrullah Efendi ve Ahmed Cevdet gibi isimlerin eserlerinde bu yaklaşımların işaretleri görülmektedir. *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Tarihi* isimli eserinde Hayrullah Efendi, her bir padişah döneminden önce doğu ve batıdaki devletlerin siyasi, askeri ve sosyal durumlarını ele alarak dünyanın o çağda ne halde olduğunu göstermeye çalışır (Akün, 1989: 76-77). Ahmed Cevdet Paşa da, eserinde, gözlerini Osmanlı dışına çevirerek Avrupa tarihine ait olayları yorumlamaya ve Osmanlı aydınlarına Avrupa'yı tanıtmaya başlar (Ortaylı, 1986: 163). Ahmed Cevdet

için, Osmanlı'da yaşananlar üzerinde Batı'daki gelişmelerin etkisi önemliydi. Bu nedenle *Cevdet Tarihi*, bir Osmanlı tarihi veya Avrupa kronolojisinden çok ikisi arasında ilgi kurularak yazılan bir eserdir (Halaçoğlu-Aydın, 1993: 446). Ahmed Cevdet Paşa, eserinin beşinci cildinden itibaren Osmanlı tarihini Avrupamerkezli dünya tarihi çerçevesinde ve ona bağlı bir tarzda anlatmaktaydı. Böylece eser bir Osmanlı tarihi olmaktan çıkarak, dünya tarihinin bir parçası olmuştu (Neumann, 1999: 31). Osmanlı Devleti'ni bütünü içinde değerlendiren veya Osmanlı coğrafyası dışına taşıp Avrupa'daki gelişmeleri de dikkate alan anlayışın Tanzimat'tan sonraki dünya tarihlerinde de devam ettirildiği görülmektedir. Mizancı'nın *Tarih-i Umumi*'si bu noktada önemli ipuçları vermektedir. Eserde de görüldüğü üzere artık Osmanlı karşısında ilerleyen ve iyi tanınması gereken bir Avrupa vardır. Avrupa "cedid"i, "ilerleme"yi, "gelişme"yi temsil etmektedir. Bu nedenle Mizancı, Avrupa'nın nasıl olup da böylesi hızlı bir ilerleme sürecine girdiğini, ilerlemeyi sağlayan temelleri geniş boyutlarıyla analiz etmeye çalışmış, Avrupa'yı onların iç dinamikleriyle tanımaya ve tanıtmaya çalışmıştır. Eserin bütünü göze alındığında Avrupa tarihi odaklı bir anlatımın söz konusu olduğu görülmektedir. Bunun nedenleri arasında dünya tarihinin Batılı kaynaklardan okunması da vardır ve böyle bir anlayış Avrupamerkezci tarih kurgusuna ait bazı söylemlerin de esere yansımalarına neden olmuştur. Fakat Mizancı'nın gerek İslam medeniyetine dair bölümlerde ve çağdaş dünyaya ait tasvirinde gerek Avrupa'ya "medeni" kavramı üzerinden eleştiriler yönelttiği bölümlerde Avrupamerkezci tarih kurgusundan uzaklaşma çabasına şahit olunmaktadır. Tüm bu özellikleriyle Mizancı'nın eseri, aynı zamanda Osmanlı tarihçiliğindeki dünya algısının ve dünya tarihçiliğinin dönüşümü hakkında bilgi verebilecek önemli kaynaklardan biri olarak karşımızda durmaktadır.

Tarih-i Umumi'nin önemli eksikliklerinden biri ise, Osmanlı tarihinin İstanbul'un fethiyle sonlandırılmasıdır. Mizancı, Osmanlı tarihini ayrıntılı ve iki cilt halinde *Tarih-i Umumi*'den ayrı olarak yazmayı planlamıştır. Yazar bu planını gerçekleştirip de, sonradan *Tarih-i Ebu'l Faruk* adı altında daha kapsamlı bir Osmanlı Tarih'i ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Ahmed Midhat Efendi. (1303). *Mufasssal Tarih-i Kurun-ı Cedide*, C. 1, (y.y. yok).
- Akün, Ö. F. (1998). Hayrullah Efendi Tarihi. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. (17), 76-79. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Babinger, F. (2000). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. C. Üçok (Çev). İstanbul: Kültür Bakanlığı.
- Çavdar, T. (1989). Mizancı Murat Bey'in "Tarih-i umumi'sinde" Fransız İhtilali. *Tarih ve Toplum*, 12 (68), 38-40.
- Çavdar, T. (1999). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*. Ankara: İmge.
- Emil, B. (2009). *Son Dönem Osmanlı Aydını Mizancı Murad Bey*. İstanbul: Kitabevi.
- Gültekin, A. K. (2014). Erken Cumhuriyet Döneminde Antropoloji ve Irkçılık: Malûl Bir İlişki Hakkında Notlar. *Teori*, (295), 40-57.
- Halaçoğlu, Y. & Aydın, M. A. (1993). Cevdet Paşa. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (7), 443-450.
- Mizancı Mehmed Murad. (1298). *Tarih-i Umumi*. C. 3. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Mizancı Mehmed Murad. (1299a). *Tarih-i Umumi*. C. 4. İstanbul: Kantar Biraderler Matbaası.
- Mizancı Mehmed Murad. (1299b). *Tarih-i Umumi*. C. 5, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Mizancı Mehmed Murad. (1299c). *Tarih-i Umumi*. C. 6. İstanbul: Kitabçı Karabet.
- Mizancı Mehmed Murad. (1300). *Tarih-i Umumi*. C. 1, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Mizancı Mehmed Murad. (1302). *Tarih-i Umumi*. C. 2. İstanbul: Tercüman-ı Efkar Matbaası.
- Mizancı Mehmed Murad. (1328). *Tarih-i Umumi*. C. 6. İstanbul: Kasbar Matbaası.
- Neumann, C. K. (1999). *Araç Tarih Amaç Tanzimat Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı*. (Çev. M. Arun). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

- Ortaylı, İ. (1986). Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi. *Ahmed Cevdet Paşa Semineri Bildiriler*. İstanbul: İÜEF Yayınları, (163-172).
- Roberts, J. M. (2011). *Dünya Tarihi*. C. 1. İstanbul: İnkılap.
- Timur, T. (2000). *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*. Ankara: İmge.
- Timur, T. (2010). *Osmanlı Kimliği*. Ankara: İmge.
- Toksöz, M. (2002). The World of Mehmed Murad: Writing Histoires Universelles in Ottoman Turkish. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*. (XL), 343-363.
- Uçman, A. (2005). Mizancı Murad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. (30), 214-216.
- Uşaklıgil, H. Z. (1987). *Kırk yıl: Anılar*. Ş. Kutlu (Haz.). İstanbul: İnkılap.
- Yıldız, E. (2015). Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir Dünya Tarihçisi: Ahmed Midhat Efendi. *History Studies International Journal of History*. 7 (1), 249-266. doi: 10.9737/historyS1454
- Yinanç, M. H. (2011). Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Kadar Bizde Tarihçilik. *Milli Tarihin İnşası*, A Şimşek & A. Satan (Haz.). İstanbul: Tarihçi.

Extended Summary

Purpose

The purpose of the study is to define the world historiography approach of Mizancı Mehmed Murad and his level of scientific knowledge on world history through an analysis of his work “Tarih-i Umumi” (General History) published in the 19th century. Another aim of the study is to present how his approach shaped his attitude towards the events and periods of the world history. With the above mentioned purposes, the study also aims to shed light on the transformation of the Ottoman World Historiography in the 19th Century.

Method

In this study, the transformation of the Ottoman world historiography will be presented following the example of the 6 volume General History (Tarih-i Umumi) of Mizancı Mehmed Murad. For this purpose, the volumes are analyzed one by one and the arguments of the author on history and historiography, his classification and description of the historical periods and the senses he assigned to specific historical events are defined. After that, the author’s critical look at the European civilization and his predictions on the future of world history are presented. In this way, the role and significance of Mizancı Mehmed Murad in the evolution of Ottoman world historiography is tried to be identified.

Results

We can argue that the study on the ‘General History’ (Tarih-i Umumi) of Mizancı Mehmed Murad revealed findings based on the above mentioned aims of the study. First of all, with this study, it becomes apparent that the work of Mizancı Mehmed Murad is an important example representing the transformation of Ottoman historiography after the Reformation Era. Although some chapters of the work include traditional world historiography approach, Mizancı - by following a wide range time and space conceptualization, preferring to define other societies with their internal dynamics and not limiting his study with political and military events - introduces a new point of view to Ottoman world historiography with his comparative and critical approach. The work, sometimes including a Eurocentric history construction, also includes counter arguments against that construction. In addition, it is also observed that Mizancı – unlike his preceding and future colleagues – also has predictions on the future of global politics. Thus, we can definitely argue that Mizancı Mehmed Murad is a unique figure of Ottoman world historiography.

Discussion

World Historiography is a unique attitude. 'World history', which is different from large-scale terms; 'macro history', 'great history', 'global history', 'universal history' etc. but sometimes includes them, offers new preferences to study past events. It allows us to compare between regions and society since it has a large-scale time and space considerations. The historical process of the evaluation of society, how they position themselves in this process, their attitude of describing the others and the clues of changes in those attitudes can only be figured out by world historiography studies.

When The Ottoman Historiography is considered, the same arguments can be put forward. In Ottoman Historiography tradition which is shaped by Islamic influences, the chronicles written under different titles before 19th c., show their authors' preferences in the perception of the concept 'world'. World History approaches which is limited to the geography of Islam and Ottoman Empire, having a negative discourse against them, starts to change in 19th c. when the government intensifies contact with the Western societies and starts integrating with the global system. In harmony with the stagnation and decline of the Empire, the design of the 'world' by Ottoman historians also enters into a new stage. In this design, 'West' is a place where progress is shaped and where important events changing the historical process in opposition to The Ottoman Empire which starts to lose its central authority. Eurocentric narration of history with using Western resources becomes more effective in Ottoman Historiography. Above all the stated observations and findings, Mizancı's work, also includes an Islamic and Ottoman centered world history approach which is based on Eastern cultures and apparently criticizing European civilizations. In this respect, *Tarih-Umumi* "General History" of Mizancı Mehmed Murad provides a great opportunity and is a good example for the evaluation of Ottoman World Historiography in the 19th century.

Conclusion

Mizancı Mehmed Murad's 'General History' (Tarih-i Umumi) is a significant work which exemplifies how the Ottoman historiography changed in the 19th century. Mizancı Mehmed Murad, by distancing himself from the world historiography approach

limited to Ottoman and Islamic History, constructs his history on a wider spatial range and tries to identify the conditions which European civilization emerged from. Actually, the status of the Ottoman Empire in the 19th century, was requiring such an effort. The Ottoman historiography approach, which was basically focusing on the Ottoman Empire as a superior power against Europe and trying to solve problems within the strong desire for turning back to the golden eras of the Empire and also focusing on the internal dynamics of its current state, had already been collapsing in the 19th century. As seen in the works of Mizancı, Ottoman Historiography was now faced with Europe as an emerging power against the Ottoman Empire and requiring a deeper understanding. It was Europe symbolizing the 'order' (Tur. Cedit). In this respect, Mizancı tries to analyze, in a wide range, how Europe developed so rapidly and the conditions making that development possible. For that purpose, he focuses on the internal dynamics of Europe and provides such a description. So, Mizancı's work seems to be one of the most important resources including valuable information on the transformations which Ottoman historians experienced.

Finally, the most important short-coming of the 'General History' (Tarih-i Umumi) was that it ended with the conquest of İstanbul. Mizancı was planning to write a detailed Ottoman History in two volumes apart from the 'General History'. Although the author couldn't achieve his purpose, he then published a more detailed Ottoman History named 'the History of Ebu'l Faruk'.